

GENEZE A KOŘENY SOCIÁLNÍ A EKONOMICKÉ GEOGRAFIE,
JEJICH POSTAVENÍ V OBECNÉM SYSTÉMU VĚD A VZTAH
K PŘÍBUZNÝM DISCIPLÍNÁM.

ÚVOD DO GEOGRAFIE ZEMĚDĚLSTVÍ.

Úvod do SE geografie – vznik geografie

- Již v období antického Řecka se z původně všezahrnující filosofie (lásce k moudrosti) jako jedna z prvních disciplín vyčlenila **geografie**. Konkrétně to byl řecký učenec **Eratosthénés**, který ve 2 století př. n. l. pro schematické znázornění území, zaznamenávání v něm probíhajících změn a vytvoření souboru informací o nich zavedl název geografie. Vlastní pojem je spojením řeckého slova geos – Země a grafie – popis.
- Z nejstarší jednotné vědy geografie se posléze oddělila kosmografie (astronomie), geologie a historie, takže geografii zůstala krajinná sféra jako celek (vedle toho se pochopitelně pro dílčí objekty a aspekty jejich vědeckého poznání vydělila fyzika, matematika, geometrie).
- Členění (strukturalizace) věd však probíhalo i směrem dovnitř, takže poměrně rychle se samotná **geografie rozdělila na obecnou, regionální a kartografii** (sebeprimitivnější zobrazování zemského povrchu se stalo základem pozdější kartografie (geografické k. x od k. technické), která je tak od počátku spojena s geografii jako její nejdůležitější metoda (kartografická metoda, analýza).
- Antická geografie ovlivňovala vývoj geografického myšlení prakticky až do 17. století. Strabó u antické geografie hodnotí obrovský význam pro život společnosti a způsob vládnutí.
- Vedle toho evropskou geografii významně ovlivnila také **arabská geografie**.
- Významnou historickou éru ve vývoji geografie dále představuje **období zeměpisných objevů**.

Vývoj geografie

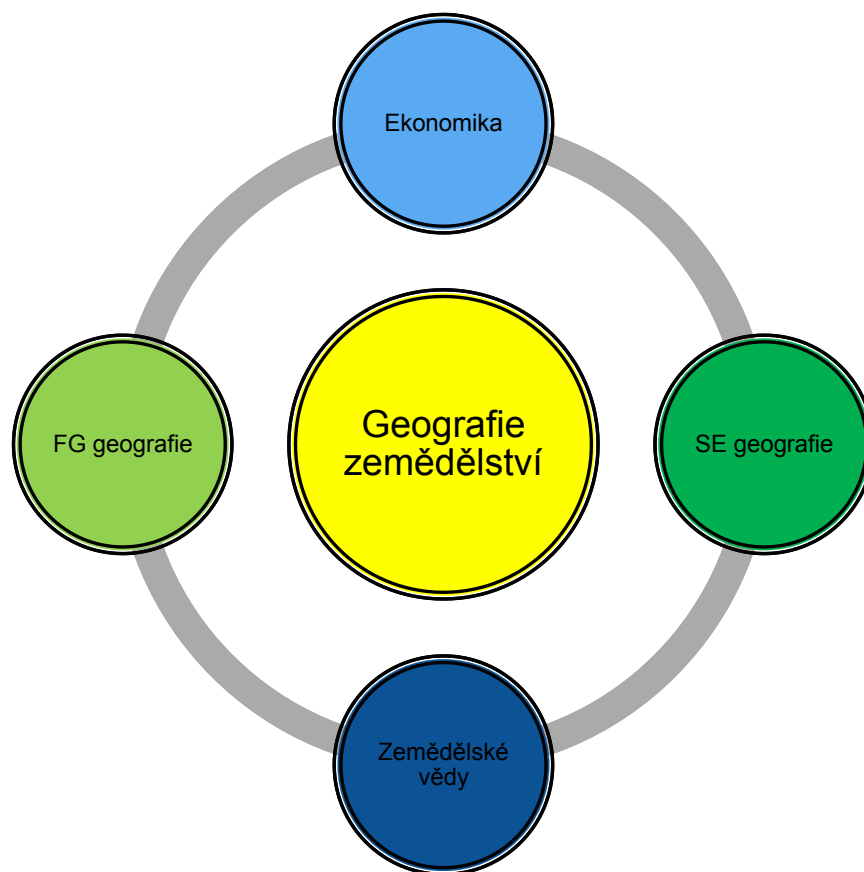
- Počátky **moderní geografie** většinou klademe do **19. století** (A. Humboldt (1769–1859 – vřezahrnující geografie), K. Ritter (1779–1859), F. Ratzel (1844–1904 – zakladatel antropogeografie), P. Vidal de la Blache (1843–1918 – geografie člověka - géographie l'humaine), A. Hettner (1859–1941 – popisný obor studující jenom prostorové uspořádání (inventarizace geografického rozmístění jevů)).
- Geografie skutečně moderní je ovšem spojena až s **využitím empirického analytického a syntetického způsobu geografického popisu** (geografická analýza, syntéza), s kvantifikací a kvantitativními přístupy například až k prognóze (aplikace matematicko-statistických metod, modelování).
- Ve vývoji moderní geografie můžeme ovšem zachytit i období pokusů o generalizaci nebo systemizaci různorodých jevů, jenž je bezprostředně spojeno s **poznáním pravidelností a zákonitostí v rozmístění, prostorovém uspořádání objektů či jevů** (geografie jako hledání příčin a souvislostí mezi obecným, zákonitým x regionálním - zvláštním, specifickým x jedinečným, unikátním). Dalším vývojovým krokem je například etapa zdůrazňující **studium kauzality prostorového chování** (vztahy a podmíněnosti). Poslednímu období zatím jednoznačně vévodí **ekologizace geografického myšlení**.

Socioekonomická geografie

- Socioekonomická geografie studuje formování, fungování a vývoj sociálních, kulturních a ekonomických prvků, složek, jevů či procesů v prostoru (jev – část procesu či prvku) nebo socioekonomická geografie studuje diferenciaci, integraci a organizaci prostorových socioekonomických prvků v krajinné sféře.
V obou definicích vystupuje prostor, resp. prostorový aspekt nebo pojetí, charakteristické pro celou skupinu vědních disciplín (geografických, prostorových, regionálních).
- STRUKTURA SE GEOGRAFIE – dílčí disciplíny:
 - geografie obyvatelstva a sídel (představuje páteř celého systému)
 - geografie ekonomická (často dále členěna na část výrobní a nevýrobní)
 - geografie politická (orientující se na politické a správní struktury) - dodnes není obecná shoda, zda ji zařadit mezi dílčí disciplíny socioekonomické geografie nebo na její úroveň

Geografie zemědělství

- Postavení v kontextu geografických věd:
 - typická mezní, hraniční, disciplína,
 - souvisí s některými dalšími tak těsně, že mezi nimi nelze vést zcela ostrou hranici

Vývojové směry geografie zemědělství

- Popisný – (1. pol. 19. stol.) – reprezentují ho první práce zaměřené na popis charakteru zemědělství daného regionu (HANG, GETZ)
- Statistický – (70. a 80. léta 19. stol.) – formulování základních, obecných a nových metodických postupů, s využitím prvních statistických údajů – užívají se kvantitativní metody (HAHN)
- Ekonomický – zbožíznalecký – studium ekonomických a tržních podmínek v hospodářství – pochopení a využití produkčních a tržních podmínek zemědělských produktů (CHISHOLM)
- Historický – (konec 19. a začátek 20. stol.) – vznik a šíření zemědělství jako hospodářské činnosti člověka – hledání center domestikace kulturních rostlin (HETTNER, DECANDOLLE, HAN, SAUVER, VAVILOV)
- Výzkum zaměřený na využívání země (STAMP, KOSTROWICKI)
- Výzkum vztahů mezi zemědělstvím a obyvateli – zdůrazňuje se závislost zemědělství na kulturních i hospodářských podmínkách (BERNHARD, KASTRO, SORE)
- Regionalizace a zemědělská typologie – (počátek 20. století) – rozsáhlé používání statistických údajů kartografické vyjadřování sledovaných jevů (ENGELBRECHT, BAKER, FINCHE, KOSTROWICKI)

Geografie zemědělství - definice

- Geografie zemědělství je disciplína, jež se zabývá z geografického hlediska zemědělskou výrobou
- Geografie zemědělství se zabývá zákonitostmi rozmístění zemědělství
- Geografie zemědělství se zabývá studiem druhů a výsledků využití půdy, systémem rostlinné a živočišné výroby v jejich vztahu ke způsobu hospodaření, faktorům přírodního prostředí, obyvatelstvu a jeho způsobům výroby a ostatním hospodářským odvětvím. Dále se zaměřuje na studium a klasifikaci forem územní organizace zemědělské výroby, na stanovení výrobních typů zemědělství zemědělskou regionalizaci a analýzu zemědělských regionů (RAKITNIKOV 1970)
- Předmětem studia je zemědělská výroba, a to především její rozmístění, na základě jejich jednotlivých forem, zaměření, struktury, intenzity apod. a dále podmínky a zákonitosti tohoto rozmístění
- Při plnění těchto úkolů se při socioekonomicko-geografické interpretaci územních rozdílů zemědělské výroby hodnotí nejen rozdílnost podmínek přírodního prostředí, ale i stupeň intenzity a produktivity výroby

Geografové zemědělství

- Mezi zakladatele geografie zemědělství je řazen **J. H. von Thünen** – teorie o rozmístování zemědělské výroby (1826)
- W. Götz – vymezení geografie zemědělství
- J. P. du Grenédan – první učebnice geografie zemědělství (1903)
- ...
- ČR
 - První práce na počátku 20. stol. (V. Dvorský, F. Štůla)
 - A. Götz – regionalizace zemědělství
 - A. Věžník
 - P. Spišiak (SR)
 - I. Bičík
 - V. Jančák

Zemědělství

(poněkud v užším pojetí zemědělská výroba)

- Je možné charakterizovat jako vědomé obhospodařování půdy za účelem výroby rostlinných a živočišných produktů pro uspokojování potřeb lidské společnosti
- Zemědělská výroba je hospodářská činnost, kterou společnost uskutečňuje, organizuje a tedy i rozmísťuje v rámci určitého prostoru, ve společenských a přírodních podmínkách značně regionálně diferencovaných
- Z toho plyne i rozdílná kvalita zemědělské výroby mezi jednotlivými regiony (státy)

Specifikum zemědělství

- Zemědělství, jako odvětví materiální výroby, slouží svými produkty především k uspokojování základní existenční potřeby člověka – je zdrojem potravin rostlinného i živočišného původu nutných k výživě obyvatelstva.
- Zemědělská výroba se tak podílí rozhodující měrou na vývoji životní úrovně společnosti.
- Mimo potravin pro spotřebu v čerstvém stavu a surovin, zpracovaných potravinářským průmyslem, je zemědělství též producentem různých surovin pro jiná průmyslová odvětví.
- Zemědělství se vyznačuje velkou závislostí na přírodních podmínkách. Tato závislost má svou příčinu především v objektivní realitě přírodou daného územního rozmístění ploch zemědělské půdy, která slouží zemědělské výrobě jako její základní výrobní prostředek.
- Hlavním obsahem zemědělství je biologická prvovýroba, v níž činnost člověka spočívá v usměrňování růstu rostlinných a živočišných organismů.

Zemědělská výroba

Zemědělská výroba je činností s níž je od určité etapy rozvoje lidské společnosti spojeno:

- vědomé a systematické využívání přírodních sil a zdrojů, za účelem zajištění potravy
- vznik a rozvoj organizovaných společenských celků, které přesahují rámec původních populačních jednotek (rod, kmen)
- postupné vytváření společenské struktury uvnitř nových celků – sociální hierarchie
- nutnost vyrovnávat se s vlivy vnějšího prostředí, poznávat je a přizpůsobovat jim svou činnost
- postupné vytváření a využívání pojmu času a prostoru jako souboru vzdáleností
- první faktické změny v rozmístění, spojené s postupným rozšiřováním obydlené části zemského povrchu
- zemědělská výroba vytvořila v materiální výrobě i v nadstavbě civilizační základnu, na níž se především v prostoru Evropy začala vyvíjet průmyslová civilizace moderní doby

Půda

- Základním předpokladem a výrobním prostředkem zemědělství je **půda**
- Z celkové rozlohy souše cca 135 mil. km², bez Antarktidy, je lidstvem využíváno cca 30,1 %
- Z této plochy pevniny, přístupných lidským aktivitám, tedy bez ledu má:
 - plných 75,4 % nulovou produkční kapacitu (pouště, hory apod.)
 - 11,2 % - nízkou, 8,2 % - střední a jen 5,2 % vysokou produkční kapacitu, tj. 7 mil. km²
- Produkční bezcenná půda zabírá plné ¾, přičemž její rozloha se každým rokem zvětšuje o více než 200 tis.km²
- **Zemědělská půda** se dělí na **půdu ornou**, **trvalé travní porosty** (TTP), tj. louky a pastviny
- Podíl orné půdy na zemědělské půdě tvoří tzv. **procento zornění**
- K **orné půdě** jsou řazena především pole, dále též zahrady, ovocné sady, vinice, chmelnice, plantáže a též úhory, pokud ovšem nejsou vyčleněny jako samostatné kategorie

Postavení zemědělství v HN

Je dáno:

- stupněm zajištění výživy obyvatelstva
- účastí na zahraničním obchodě
- vztahy k ostatním odvětvím
- podílem na tvorbě společenského a národního produktu
- podílem obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství

Zemědělství – základní výrobní orientace:

- rostlinná výroba
- živočišná výroba

Funkční (účelové) hledisko při členění struktury zemědělské výroby:

- primární zemědělská výroba – (RV)
- sekundární zemědělská výroba – (ŽV, včetně organických hnojiv, zásoby krmiv apod.)

Postavení zemědělství v HN

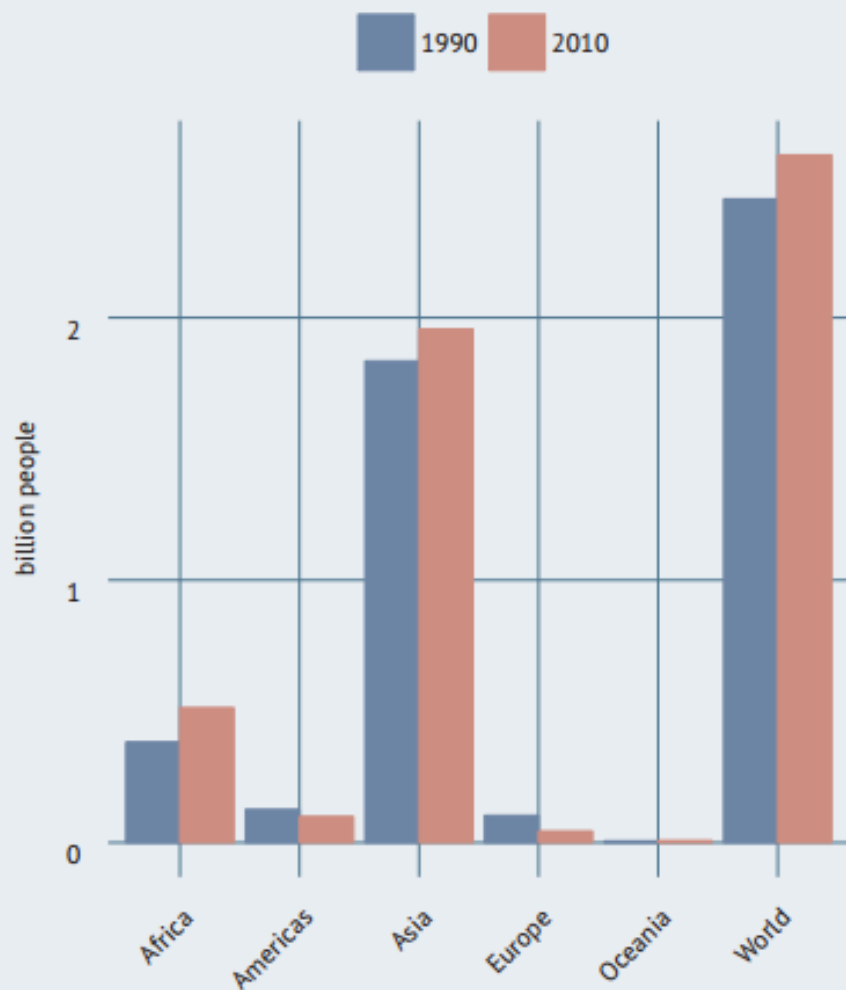
- Zemědělská výroba produkuje menší část z hrubé hodnoty materiálních statků vytvořených lidskou společností.
- Na celkové produkci materiální výroby se podílí 15–20 %.
- Problém stanovení skutečné produkce – podíl naturální (samozásobitelské) produkce – odhady, zvláště HMVZ
- V rámci světového průměru tak existují značné regionální difference
- Absolutně objem zemědělské výroby stále roste, avšak podíl na materiální produkci se nadále snižuje.
- ZV se rozvíjí pomaleji než průmyslová výroba, vliv přírodního prostředí, nižší produktivita práce apod.
- Zemědělská výroba musí respektovat určitý rytmus výrobního procesu s daleko menší kontrolovatelností vnějšíh prostředí a vlivů.
- Ani rychlý růst vkladů do ZV, nemusí vždy vést ke zvýšení tempa rozvoje

PODÍL ZEMĚDĚLSTVÍ NA HDP V KONTEXTU EU

✓ Ø EU 27 = 2,2% HDP (vlastní zemědělství), 2,9% včetně lesnictví a rybářství (Eurostat)

méně než 1,5%	CZ, SK, LUX, GB, SWE
1,5% - 2,0%	FIN, LOT, NĚM, BEL, SLOVIN, PORT
2,0% - 2,5%	IRL, DAN, EST, LIT, POL, RAK, MAĎ, ITA, MAL
2,5% - 3,0%	ŠPA, FRA, NIZ, BUL, KYPR
více než 3%	ŘEC, RUM

CHART 2: Agricultural population (1990 and 2010)

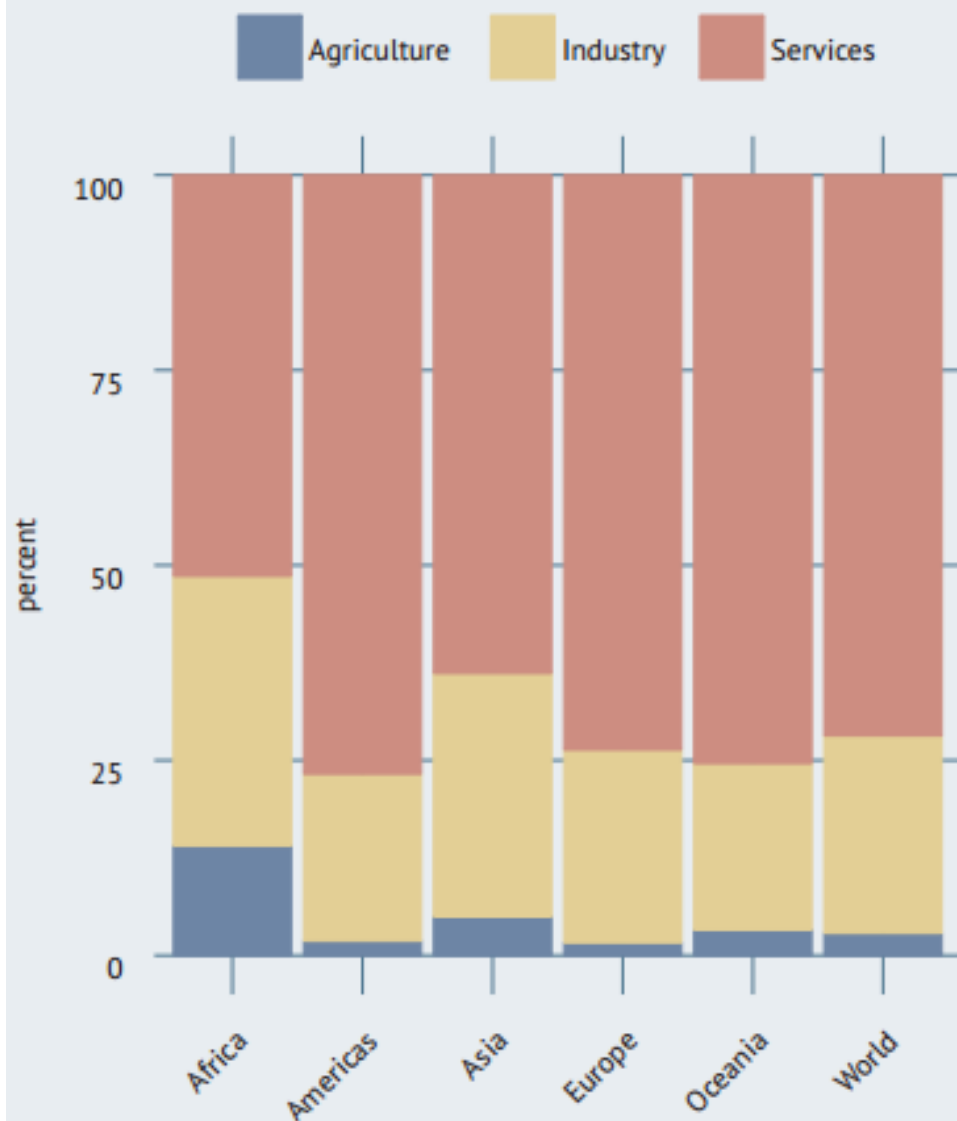
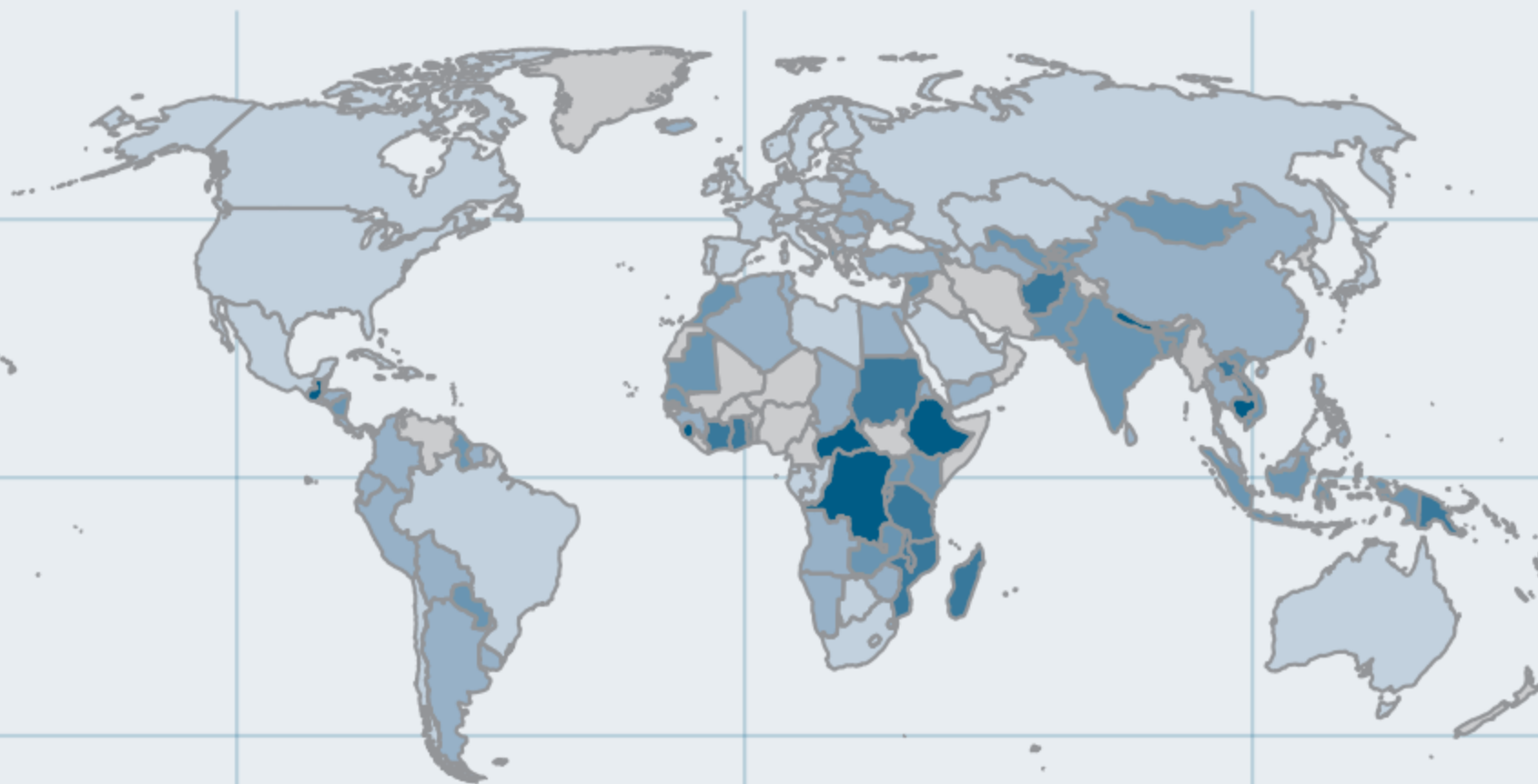
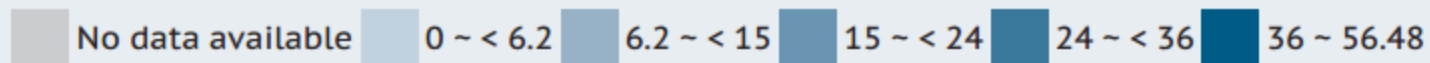
Source: FAO, Statistics Division (FAOSTAT).

CHART 6: Value added in agriculture, industry and services as shares of GDP (2009)

MAP 5: Agriculture, value added as share of GDP (percent, 2008-2011*)

Postavení zemědělství v HN

- Růst zemědělské výroby byl v hosp. vyspělých zemích vyšší než přírůstek obyvatelstva – **růst životní úrovně**
- V mnoha hosp. méně vyspělých zemích však růst ZV za tímto přírůstkem **zaostává**, takže objem produkce na jednoho obyvatele je zde často nižší než před 2. sv. válkou – **problém hladu ve světě**
- Snižování podílu ZV na produkci materiálních statků je v relaci s objektivním ekonomickým vývojem, který probíhá od první etapy průmyslové revoluce (jen hosp. vysp. země)
- Význam ZV však nelze hodnotit jen podle podílu na materiální produkci, respektive na národním důchodu, protože význam zemědělství je mnohem širší
- V hospodářství státu působí zemědělství jako důležitý **stabilizační faktor, předpoklad celkově vyváženého rozvoje**
- Funkce zemědělství – **ekonomická, krajnotvorná, ekologická, osídlovací**, atd. – TUZ
- V podmínkách celkově vyspělé ekonomiky je ZV typickým **nabídkovým odvětvím**
- V hosp, méně vyspl. zemích se zpravidla mění v **poptávkové odvětví**

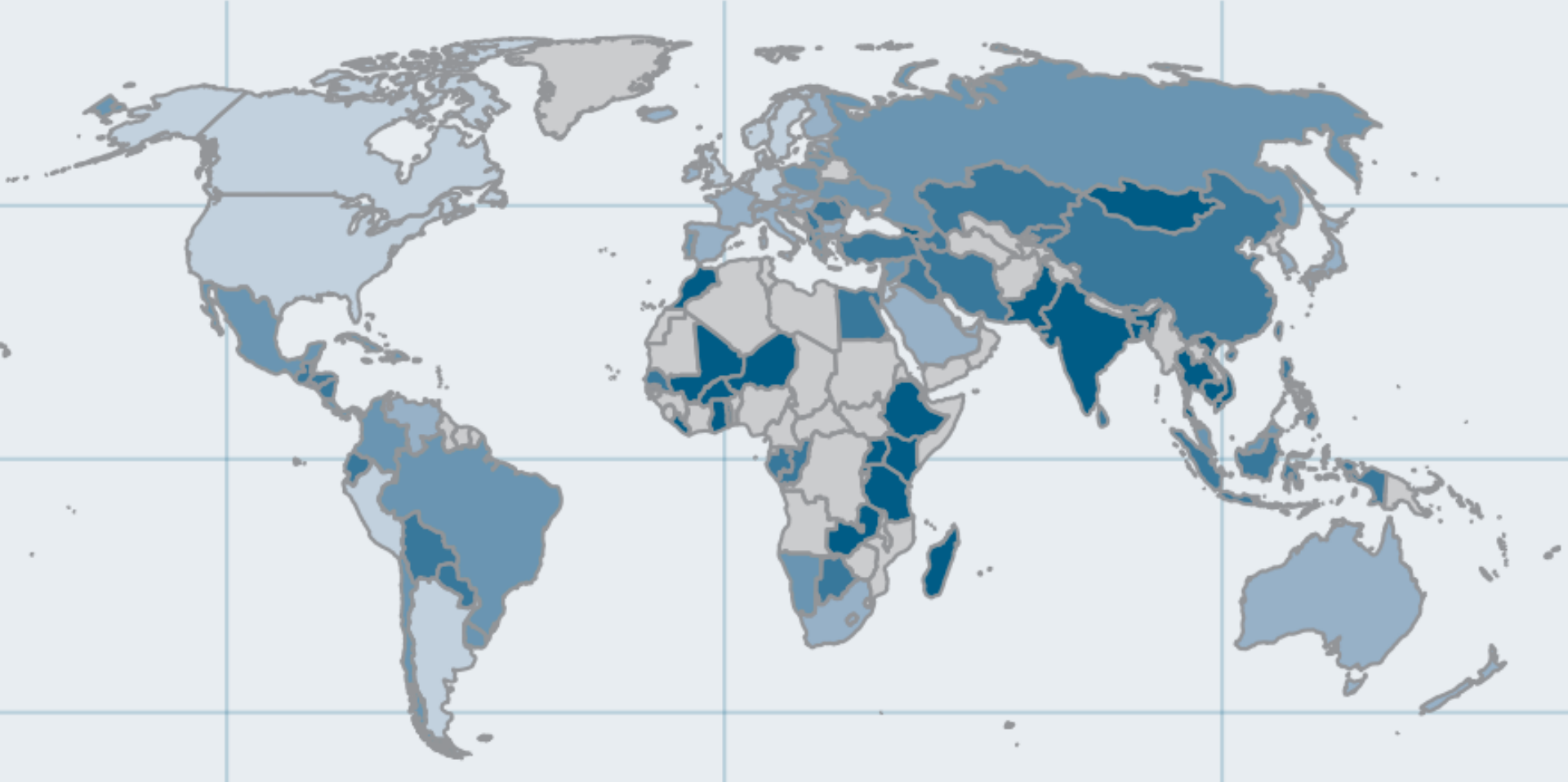
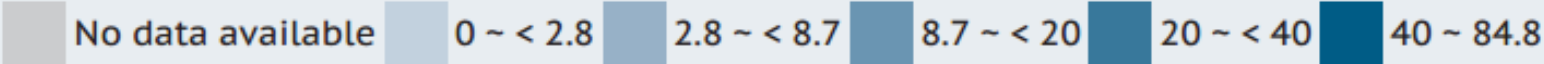
Zaměstnanost v zemědělství

- V zaměstnanosti je ZV vedoucím odvětvím, zejména v hosp. méně vysp. zemích
- Skrytá nezaměstnanost
- Z celosvětového počtu ekonomicky činného obyvatelstva pracovalo v roce 1983 – 43,5 % v zemědělství, v roce 2000 – 45,2 %....
- Podíl obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství v závislosti na úrovni hosp. vyspělosti státu
- V průmyslově vyspělých státech sice klesá počet obyvatelstva činného přímo v zemědělské výrobě, (zemědělská prvovýroba), ale na druhé straně pracuje pro zem. výrobu stále více osob v různých prům. odvětvích (zem. strojírenství, výroba hnojiv, chemické prostředky, výroba krmiv, ...) – agrokomples
- V moderní ZV klesají nároky na množství pracovních sil, ale rostou požadavky na odborné kvalifikované síly – problematika zaměstnanosti žen
- Ve většině HMVZ je stále ZV na nízké úrovni agrotechniky a pak výrobce často vychází ve své činnosti pouze ze svých praktických zkušeností, které často ovlivňuje značný konzervatismus, který je tak zpravidla i překážkou dalšího rozvoje zemědělské výroby

Tabulka 2.: Podíl zaměstnaných v zemědělství z celkové EA obyvatelstva v %

Země	1930-1940	1966-68	1983-85	1999-2001
Belgie	17,0	6,0	2,7	1,9
Dánsko	34,0	15,0	6,1	3,9
Francie	36,0	18,0	7,5	3,5
Kanada	26,0	9,0	4,3	2,4
USA	19,0	5,0	1,9	2,2
SRN x	27,0	10,0	3,3	2,6 x
ČR x	40,4	13,2	11,9	3,4
Polsko	-	43,6	27,7	18,0
Bulharsko	-	45,7	19,2	26,0
Nigerie		72,1	66,7	34,2
Nepál		94,0	92,6	93,1
Burkina Faso		89,3	85,8	92,2

MAP 9: Employment in agriculture, share of total employment (percent, 2005-2010*)

Historie zemědělství

- 1. sběrné hospodářství
 - ▣ nejnižší stupeň hosp. činnosti, člověk sbírá bez nástrojů potravu, nestará se o obnovu
- 2. lov
 - ▣ vyšší stupeň materiální kultury a hosp. činnosti
 - ▣ člověk začal myslet a používat nástroje (zbraně)
- Období, kdy končí lov a začíná se věnovat půdě = neolitická revoluce
- V JV Asii zřejmě člověk začal poprvé vědomě obdělávat půdy, odtud se zemědělství začalo šířit dál
- Člověk se usazuje, začíná pěstovat plodiny a dokáže vytvořit nadprodukcí = civilizační rozvoj – obyvatelstvo se mohlo věnovat obchodu, výrobě, ... - dochází k první hierarchizaci a ke vzniku prvních států

C. O. Sauer

- 1. Zemědělství nevzniklo z lovu z nedostatku potravin
- 2. Ohniska zdomácnělých zvířat a rostlin jsou v místech, kde je velká diferenciace
- 3. Nejstarší zemědělství bylo v pahorkatinách, ne v nivách (kvůli povodním)
- 4. Původně obývaná území byla zalesněná – likvidace lesů zdřážením, vynález sekery
- 5. První zemědělci získali znalosti pomocí experimentů
- 6. Tvůrci zemědělství byli usedlí, protože to vyžadovala délka vegetačního období – budování trvalých osad a obydlí

Centra domestikace a šíření zemědělství

- Konec 19. stol. - teorie Francouze De Candolle, který předpokládal, že pravlast kulturních plodin jsou oblasti, kde dodnes rostou tyto rostliny divoce, což vyvrátil A. I. Vavilov (1926) – za pravlast jednotlivých druhů kult. rostlin považuje oblasti, kde je největší rozmanitost a diferenciacce dnešních rostlin = **gem centra** – 6 základních center původu dnešních rostlin
- 1. **JZ Asie**
 - těžišťe na horských svazích mezi Hindukúšem a Himalájemi
 - Obiloviny, len, hrách, luskoviny, čočka, meruňky, broskve, vinná réva
- 2. **Přední a zadní Indie**
 - Tropické rostliny – rýže, cukrová třtina, bavlna, kokos, mango, banány
- 3. **V Asie** – S Čína + Korea + Japonsko
 - Sója, ječmen, pšenice, oves, sezam
- 4. **Středomoří** – oblast Středozemního moře + Z Asie
 - Oves, luskoviny, cukrová řepa, chmel, olivy, fíky
- 5. **SV Afrika** (hl. Etiopie)
 - Káva, ječmen, pšenice, oves, sezam
- 6. **Regiony nového světa** (Střední a J Amerika)
 - Brambory, tabák, podzemnice olejná, kaučukovník, batáty, kakovník, agave, rajčata, paprika, tykve, fazole, tabák
- Rostliny a zvířata se postupně šířila všemi směry

Vývoj zemědělství

- Nejstarší zemědělství – **kopaničářská kultura**, doplněná vegetativním rozmnožováním rostlin
 - ▣ Nejstarší forma zemědělství v JV Asii
 - ▣ Půda se neobhospodařuje celá, ale rozmnožovali rostliny pomocí klíčků a sazenic
 - ▣ Po vyčerpání půdy – přesun jinam
 - ▣ První rostlina, která se pěstovala – **derris** (způsobovala ochabnutí ryb a zlepšení rybolovu)
 - ▣ Nejstarší jedlá rostlina – taro (bohatý na škrob, cukr a vitamíny)
 - ▣ Bílkoviny získávány hl. konzumací ryb a měkkýšů
 - ▣ První zdomácnělá zvířata – prase, vodní husy, kachny, pes
 - ▣ Zvířata nebyla chovaná za ekonomických cílem
 - ▣ Šíření z JV Asie na všechny strany (JZ Asie, Afrika – Guinea, Středomoří, Tichomořské ostrovy, Amerika)
 - ▣ Selektce pěstování při přesunech – hl. díky klimatu

Vývoj zemědělství

- Z kopaničářských oblastí se zemědělství šířilo do mírnějších oblastí a do vyšších nadmořských výšek – nové plodiny – brambory (umožnily vyšší hustotu zalidnění) – vznik **semenářského zemědělství** – lokalizace na okrajích kopaničářských oblastí
 - Člověk zjistil, že původní plevely jsou vhodné k potravě
 - 1. oblast Z indická
 - Sprašová oblast Číny
 - Etiopská vysočina
 - Plodiny obsahující škroby (obiloviny), bílkoviny (luštěniny), tuky – tyto plodiny potřebují sezónní obdělávání – **trvalejší usazování**
 - Zdomácnění stádových zvířat – stř. a J Irán – ovce, kozy, horský dobytek, kůň – původně tažná zvířata
 - Specifická semenářská kult. Se formuje v S Americe u Indiánů – fazole, kukuřice, dýně; vyšší polohy Mexika a S Ameriky – krocán
- **Pastýřství**
 - Mladší forma zemědělství
 - Formuje se na bázi semenářských kultur
 - Vzdalování od trvalých zem. oblastí, postupné odtržení
 - Osídlení chladnějších území a hor

Využití půdy

□ Způsoby obdělávání půdy:

- 1. kopaničářství – půda se získá žďářením, rozmnožování zakopáním sazenice
- 2. Vyšší formy:
 - přílohové zemědělství – část půdy pole, druhá část pastvina, pak výměna
 - úhorové zemědělství – úrodnost půdy se obnovuje

úhor

ozim

jař

P

pří
ny

oz
m

jař

- V období průmyslové revoluce, koncem 18. stol. – zemědělství zdokonaleno
- Vytvořena nadprodukce – tržní hospodářství – rozčlenění obyvatelstva, nástup nových systémů – obyvatelstvo se stěhuje do měst, věnuje se průmyslu
- Základní prvky 19. století:
 - Výrazná diferenciaci společnosti
 - 1. vysoce industrializované státy nejsou schopny pokrývat spotřebu vlastní výrobou
 - 2. vytváří se specializované regiony – rozvoj dopravy (i lodní)
 - 3. zavedení nových výživných produktů na Z trh a jejich dovoz